
BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

ALKOHOLOK RESZOLVÁLÁSÁNAK VIZSGÁLATA

Ph.D. értekezés tézisei

Készítette:	Kiss Violetta
Témavezető:	Dr. Fogassy Elemér nyug. egyetemi tanár
Konzulens:	Dr. Egri Gabriella Dr. Bálint József

Szerves Kémiai Technológia Tanszék
2006

1. BEVEZETÉS, CÉLKITŰZÉSEK

A szokásos kémiai szintézisek eredményeképpen kialakuló aszimmetrikus molekulák racém vegyületként keletkeznek. A racém vegyület két, egymással tükörképi viszonyban álló enantiomer 1:1 arányú keveréke. A királis vegyületek tükörképi izomerjeinek élő szervezetre gyakorolt hatása gyakran különböző, ezért célszerű az egyes enantiomerek hatását külön-külön vizsgálni. A királis molekulák enantiomertiszta formában történő előállítása számos területen - a kémiai, a gyógyszer- vagy a növényvédőszer-kutatásban és gyártásban - egyre fontosabb szerepet játszik, ez pedig reszolválási, illetve szelektív szintézismódszerek kutatását teszi szükségessé.

Mióta a XIX. század közepén Pasteur a nátrium-ammónium-tartarát kristályok manuális szétválogatásával elvégezte az első reszolválást, az optikailag aktív vegyületek előállítása - hasonlóan a tudomány többi területéhez - robbanásszerű fejlődésen ment keresztül. Az optikailag aktív vegyületek előállításának módszerei közül a legelterjedtebb módszer napjainkban a diasztereomer sóképzésen keresztül történő kémiai reszolválás. Az utóbbi évtizedekben a biokatalízis szerepe ugyancsak felértékelődött és sok tekintetben nélkülözhetetlenné vált.

Doktori munkám során különböző racém alkoholok reszolválásának, valamint az enantiomerkeverékek tisztításának lehetőségeit vizsgáltam enzimek és kémiai reagensek felhasználásával.

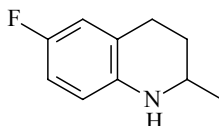
2. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

2.1. Modellvegyületek

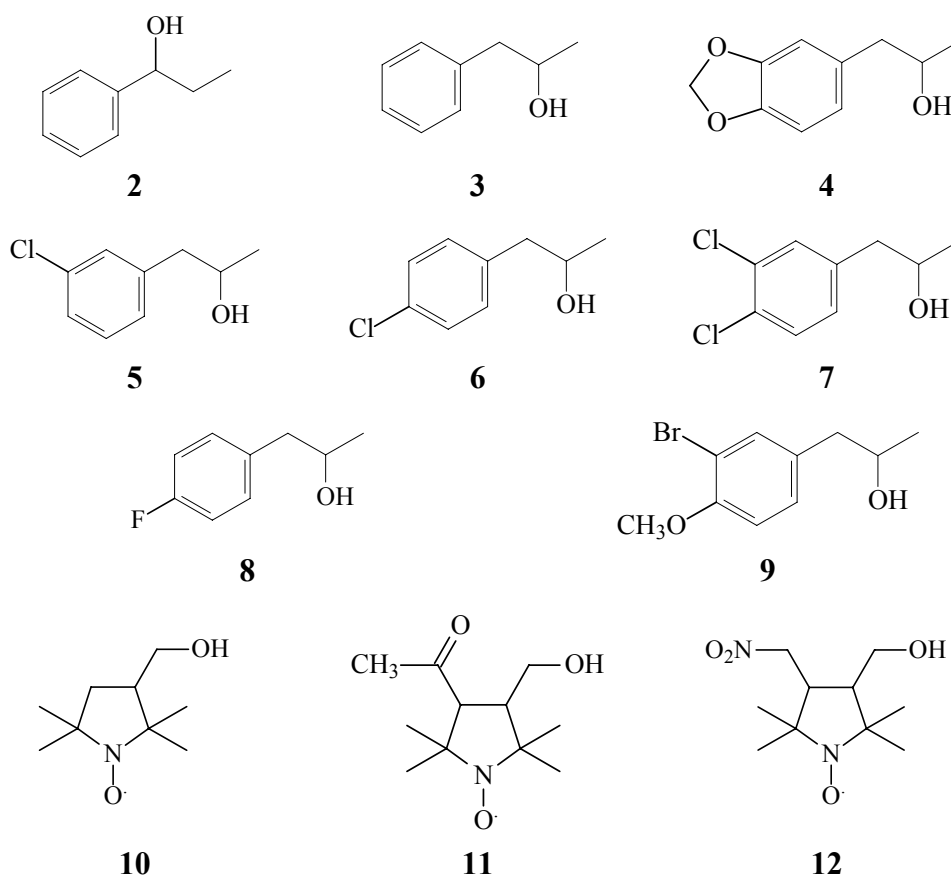
A BME Szerves Kémiai Technológia Tanszéken kutatócsoportunk hosszú ideje foglalkozik reszolválással. Doktori munkám kezdetén a racém (6-fluor-2-metil)-1,2,3,4-tetrahidrokinolin (FTHQ) **(1)** (**1. ábra**) diasztereomer sóképzésen keresztül történő reszolválásakor egy érdekes jelenségre figyeltünk fel: a kinetikus és a termodinamikai kontroll királis felismerést ellentétesen befolyásoló hatására.

A kutatásokba bekapcsolódva feladatom a kinetikus és termodinamikai kontroll alatt megvalósítható reszolválások vizsgálata lett. Modellvegyületeim a racém 1-fenilpropán-1-ol **(2)**, 1-fenilpropán-2-ol **(3)**, 1-benzo[1,3]dioxol-5-il-2-propanol **(4)**, 1-(3-klórfenil)-2-propanol **(5)**, 1-(4-klórfenil)-2-propanol **(6)**, 1-(3,4-diklórfenil)-2-propanol **(7)**, 1-(4-fluorfenil)-2-propanol **(8)**, 1-(3-bróm-4-metoxifenil)-2-propanol **(9)**, valamint a racém 3-(hidroximetil)-2,2,5,5-tetrametil-

pirrolidinoxid (10), *transz*-3-(hidroximetil)-4-(metoxikarbonil)-2,2,5,5-tetrametil-pirrolidinoxid (11), *transz*-3-(hidroximetil)-4-(nitrometil)-2,2,5,5-tetrametil-pirrolidinoxid (12) voltak (2. ábra).

1. ábra: (6-Fluor-2-metil)-1,2,3,4-tetrahidrokinolin (FTHQ) (1)

2. ábra: Modellvegyületek

2.2. A kinetikus és termodinamikai kontroll szerepe a Flumequin intermedier resolválása során¹

Az előkísérletek során azt találtuk, hogy a diasztereomer sóban az oldószertől függően az (*R*)- illetve az (*S*)-enantiomer egyaránt kristályosodik. További vizsgálatokhoz a metanol és etil-acetát oldószereket választottuk ki, resolválóágensként pedig 0,5 ekvivalens mennyiségű di-*p*-toluil-borkósavat használtunk. Megfigyeltük, hogy oldószerként metanolt használva a

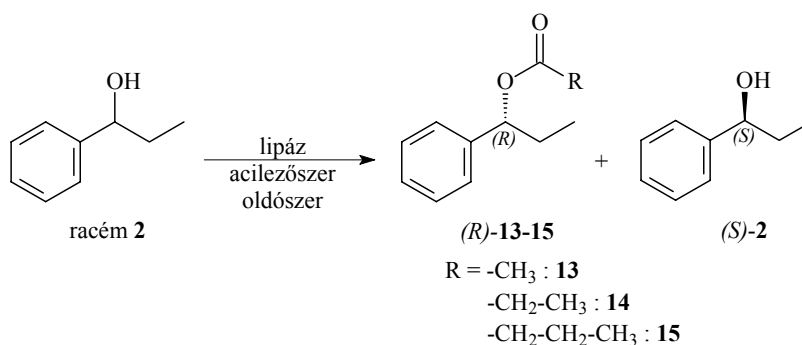
diasztereomer sóban kristályosodó (*S*)-enantiomer enantiomertisztasága folyamatosan növekszik az idő függvényében. A kristályosodó diasztereomer sót 5 perc, 4 nap, illetve 3 hét elteltével dolgoztuk fel, és azt tapasztaltuk, hogy az enantiomertisztaság és a termelés növekedett, a rendszer a termodinamikai egyensúly felé haladt. Etil-acetátban végezve a rezolválást először az (*R*)-enantiomert tartalmazó kevésbé stabil diasztereomer só kristályosodik. A diasztereomer sót 5 perc, majd azután 4 nap elteltével feldolgozva további kristálykiválást tapasztaltunk az (*R*)-izomerben dús enantiomerkeverék enantiomertisztaságának csökkenése mellett, míg a diasztereomer sót 3 hét után elbontva már a stabilabb, (*S*)-enantiomert feleslegben tartalmazó enantiomerkeveréket kaptunk. A rezolválások során ehhez hasonló kinetikus hatást korábban még nem írtak le az irodalomban.

2.3. Alkoholok enantiomerjeinek elválasztása biológiai módszerrel

2.3.1. Fenilpropanolok lipáz-katalizált kinetikus rezolválása

2.3.1.1. 1-Fenilpropán-1-ol (2) lipáz-katalizált kinetikus rezolválása acilezéssel

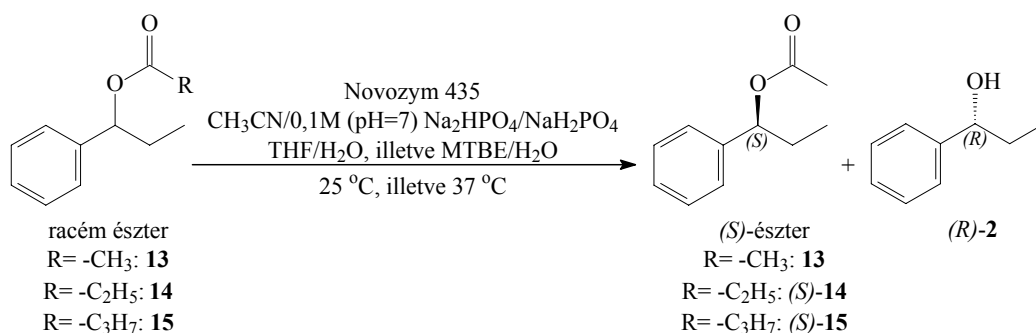
Az 1-fenilpropán-1-ol (2) szelektív acilezésekor (3. ábra) vinil-acetát acilezőszerrel a legjobb enantiomerszelektivitást az Amano PS-C és a Novozym 435 lipázokkal értem el. Az oldószer változtatásakor hexánban jobb enantiomerszelektivitást és a reakcióidő növekedését tapasztaltam. A különböző acilezőszerek (vinil-propionát, vinil-butirát) használatakor oldószerként hexánt használtam, és a kísérletekben az acilcsoport méretének növelése az enantiomerszelektivitás növekedését eredményezte.

3. ábra: Racém 1-fenilpropán-1-ol (2) lipáz-katalizált rezolválása acilezéssel

2.3.1.2.1-Fenilpropán-1-ol észterek (13-15) lipáz-katalizált kinetikus resolválása hidrolízissel

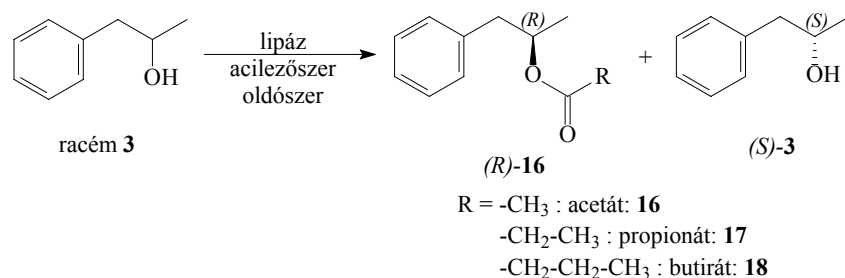
Az 1-fenilpropán-1-ol észtereinek (13-15) szelektív hidrolízisének vizsgálatakor a legjobb enantiomerszelektivitást a Novozym 435 lipázzal értem el (4. ábra). A vizsgált oldószerek és reakcióhőmérsékletek közül szobahőmérsékleten, víz/metil-*terc*-butil-éter rendszerben tapasztaltam jobb enantiomerszelektivitást. Az acilcsoport méretének növelésekor az enantiomerszelektivitás változását tapasztaltam: az acetátnál eggyel hosszabb szénláncú propionát (14) hidrolízisével kaptam a legjobb elválasztást, ezzel szemben a kettővel hosszabb szénláncú butirát (15) hidrolízisekor kapott eredmények hasonlóak voltak az acetát (13) hidrolízise során elért enantiomerszelektivitáshoz.

4. ábra: Racém 1-fenilpropán-1-ol észtereinek (13-15) szelektív hidrolízise

2.3.1.3.1-Fenilpropán-2-ol (3) lipáz-katalizált kinetikus resolválása²

Vizsgáltam az 1-fenilpropán-2-ol (3) lipáz-katalizált szelektív acilezését az 1-fenilpropán-1-ol (2) esetében alkalmazott körülmények (lipáz, oldószer, acilezőszer, reakcióhőmérséklet) alkalmazásával (5. ábra). A legjobb enantiomerszelektivitást az Amano PS-C lipázzal kaptam, az oldószerek vizsgálatára végzett kísérletekben szintén a hexán bizonyult jobbnak. A növekvő lánchosszúságú acilcsoportot tartalmazó acilezőszerekkel végzett kísérletekben oldószerként hexánt használtam, és azt tapasztaltam, hogy az acilcsoport mérete nem befolyásolja jelentős mértékben az enantiomerszelektivitást.

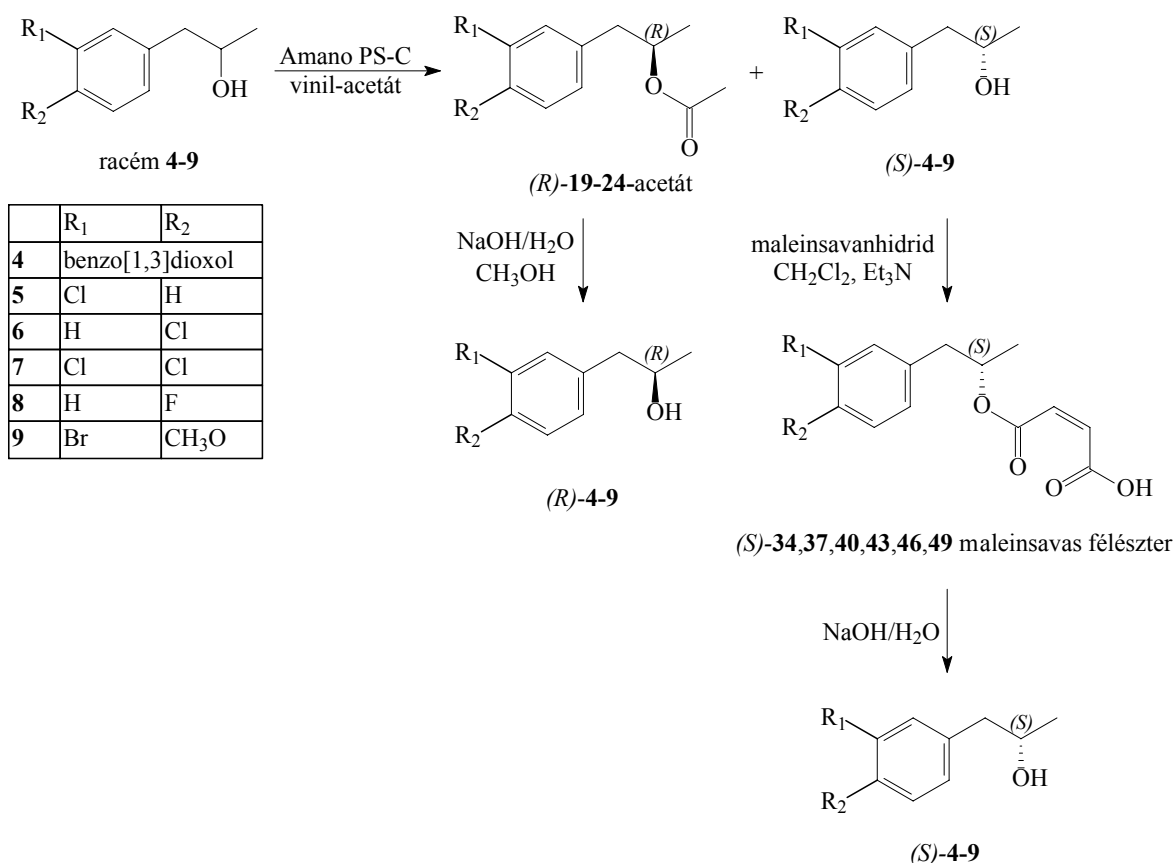

5. ábra: Racém 1-fenilpropán-2-ol (3) szelektív acilezése

2.3.1.4. Szubsztituált 1-fenilpropán-2-ol származékok (4-9) lipáz-katalizált kinetikus resolválása^{2,3,8}

Sikeresen választottam el a 3-as és/vagy a 4-es helyzetben szubsztituált 1-fenilpropán-2-ol származékok (4-9) enantiomerjeit Amano PS-C lipázzal katalizált szelektív acilezéssel. Megvalósítottam az acilezés során keletkező acetát kémiai módszerrel történő elválasztását a reakcióban reagálatlanul maradó alkoholtól maleinsavas félészter képzésén keresztül (6. ábra), valamint vizsgáltam az enantiomerkeverékek tisztítását is lipáz-katalizált kinetikus újraresolválással.

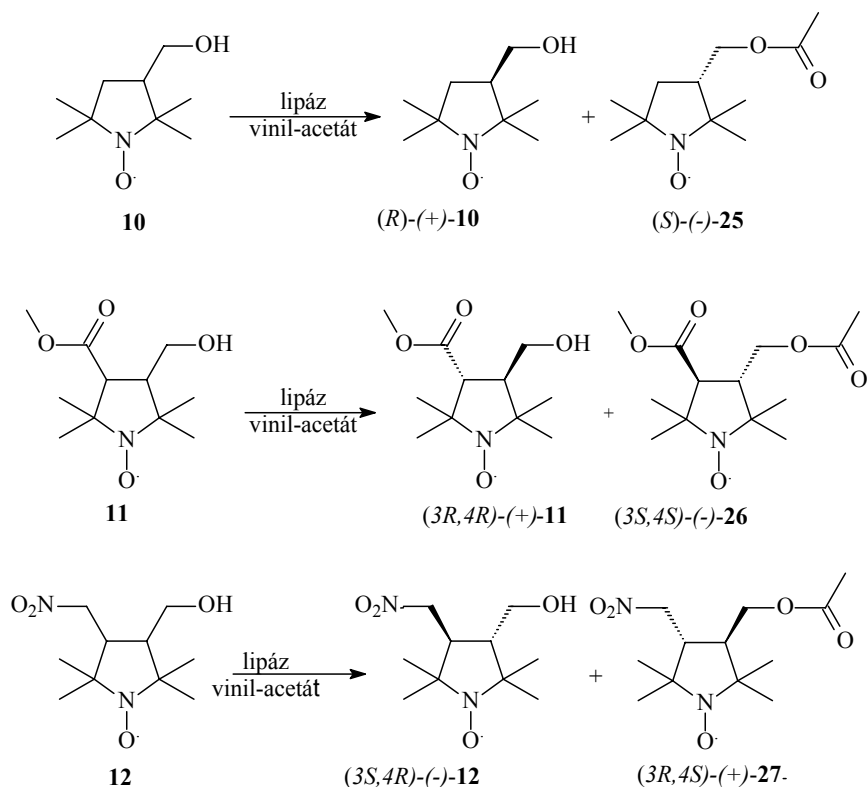
A racém 4-9 alkoholok lipáz-katalizált szelektív acilezési reakciójában az aromás magban levő szubsztituens, illetve szubsztituensek helye és száma eltérő hatással van az enantiomerszelektivitásra. A legjobb eredményt a 3-as és 4-es helyzetben metiléndioxi szubsztituenst tartalmazó 4 alkohol esetében kaptam, míg a 3-as helyzetben szubsztituált, illetve a 3-as és 4-es helyzetben diszubsztituált 5, 7, 8, 9 alkoholok reakciójában hasonló, ugyanakkor gyengébb elválasztást tapasztaltam. A legrosszabb szelektivitással a 4-es helyzetben szubsztituált 6 alkohol acilezése ment végbe.

6. ábra: Szubsztituált 1-fenilpropán-2-ol származékok (**4-9**) Amano PS-C lipázzal katalizált szelektív acilezése

2.4. Tetrametil-pirrolidinoxid származékok lipáz-katalizált kinetikus resolválása⁴

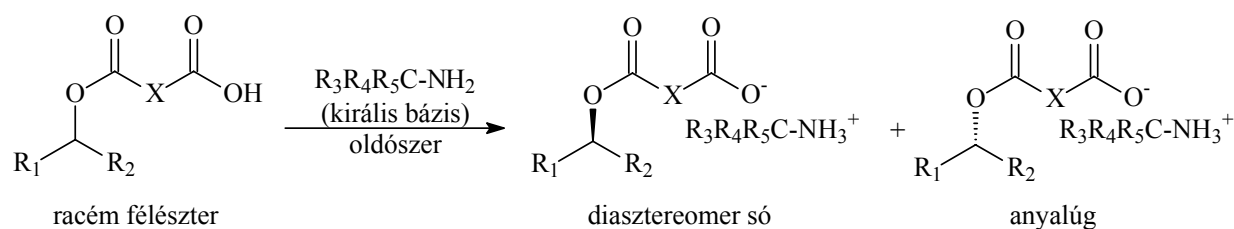
Sikeresen valósítottam meg a 4-es helyzetben szubsztituátlan, valamint metoxikarbonil- és nitrometil-csoportot tartalmazó 3-(hidroximetil)-2,2,5,5-tetrametil-pirrolidinoxidok (**10-13**) enantiomerjeinek elválasztását is lipáz-katalizált kinetikus resolválással (**7. ábra**), mely származékok enantiomerjeinek enzimatis módszerrel történő előállítására nem találtam példát az irodalomban. A reakciókban közepes enantiomertisztsággal kaptam az enantiomereket, melyeket tovább tisztítottam lipáz-katalizált kinetikus újresolválással, illetve átkristályosítással.

7. ábra: Tetrametil-pirrolidinoxid származékok (10-12) szelektív acilezése

2.5. Alkoholok enantiomerjeinek elválasztása kémiai módszerrel^{2,5}

A termodinamikai kontroll alatt megvalósítható diasztereomer sóképzésen keresztül történő kémiai resolváláshoz (8. ábra) a 2-9 alkoholok maleinsavas, borostyánkősavas és ftálsavas félésztereit készítettem el (28-51) (1. táblázat).

8. ábra: Diasztereomer sóképzésen keresztül történő kémiai resolválás

Reszolválóágensként (*S*)-(-)-1-fenil-etilamin (52), (*R*)-(+)-1-fenil-etilamin (53), (+)-dehidroabietilamin (54), kinin (55), (*R,R*)-(-)-1-(4-nitrofenil)-2-amino-1,3-propándiol (56), (*S*)-(+)-2-benzilamino-butanol (57), cinkonin (58), cinkonidin (59), és (*R*)-(+)-1-(1-naftil)-etilamin (60)

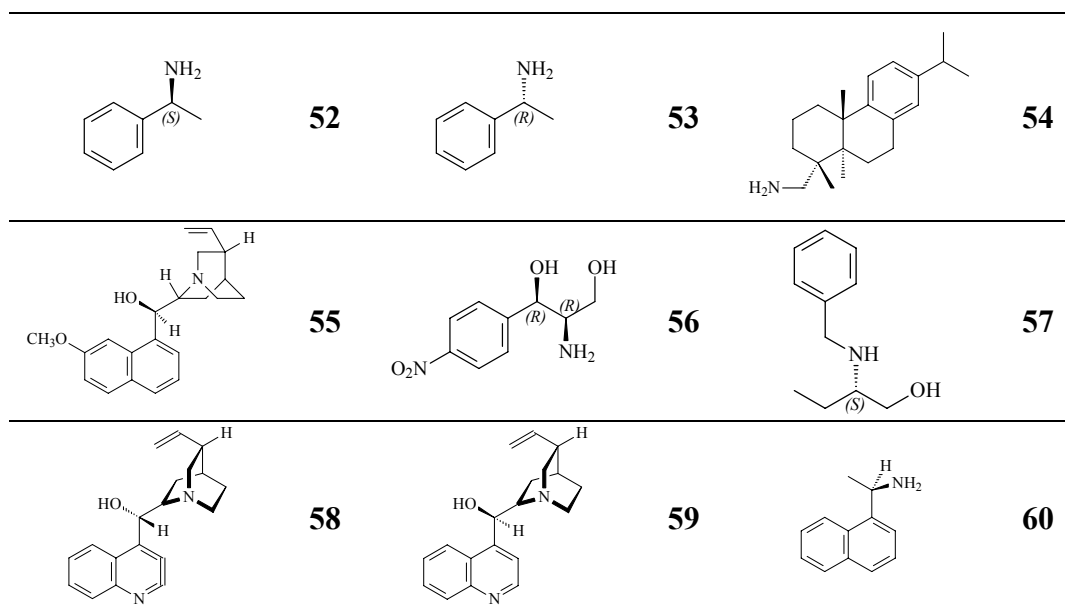

királis bázisokat használtam (**2. táblázat**). Az oldószer etil-acetát, aceton, metanol, dietil-éter, diizopropil-éter, illetve ezek elegyei voltak.

1. táblázat: Racém **2-9** alkoholok félészterei

	R₁	R₂	X = CH=CH	T (%)	X = CH₂-CH₂	T (%)	X = 	T (%)
2	H	H	28	91	29	94	30	91
3	H	H	31	99	32	97	33	96
4	benzo[1.3]dioxol		34	98	35	86	36	96
5	Cl	H	37	98	38	96	39	96
6	H	Cl	40	~100	41	94	42	97
7	Cl	Cl	43	99	44	97	45	99
8	H	F	46	92	47	84	48	92
9	Br	CH ₃ O	49	98	50	98	51	98

2. táblázat: Királis bázisok

Megállapítottam, hogy az enantiomerek elválasztását a hidroxil-csoport helyzete és az aromás magban levő szubsztituensek helye, száma, valamint minősége egyaránt befolyásolja. A szubsztituátlan **2** alkoholból képzett maleinsavas és borostyánkősavas félésztereket (**28**, **29**) egyaránt sikeresen resolváltam; a szubsztituátlan, valamint a 3-as és 4-es helyzetben metiléndioxi szubsztituenst tartalmazó **3**, **4** alkoholok esetében csak a maleinsavas félészterrel (**31**, **34**) kaptam sikeres enantiomerelválasztást. A 3-as helyzetben szubsztituált, illetve a 3-as és 4-es helyzetben diszubsztituált **5**, **7**, és **9** alkoholok resolválása során a maleinsavas félészterek

(37, 43, 49) mellett a borostyánkősavas és/vagy a ftálsavas félészterekkel (39, 44, 50, 51) is sikerült enantiomerelválasztást megvalósítanom, azonban a legjobb eredményt mindegyik alkoholnál a maleinsavas félészter reszolválásakor kaptam. Végül a 4-es helyzetben szubsztituált **6** alkohol esetében mind a borostyánkősavas, mind a ftálsavas félésztert (41, 42) sikeresen reszolváltam, a maleinsavas félészterrel (40) azonban nem értem el eredményt.

Végül vizsgáltam a kapott enantiomerkeverékek tisztítását újraszolválással a megfelelő reszolválóágensek alkalmazásával, valamint átkristályosítással szilárd halmazállapotú félészterek, illetve alkoholok esetében.

3. PUBLIKÁCIÓ

Az értekezés témakörében megjelent publikációk

1. József Bálint, Gabriella Egri, Violetta Kiss, Antal Gajáry, Zoltán Juvancz and Elemér Fogassy: Unusual phenomena during the resolution of 6-fluoro-2-methyl-1,2,3,4-tetrahydroquinoline (FTHQ): thermodynamic-kinetic control; *Tetrahedron: Asymmetry*, **2001**, *12*, 3435-3439.
2. Violetta Kiss, Gabriella Egri, József Bálint, István Ling, József Barkóczy and Elemér Fogassy: Kinetic and chemical resolution of different 1-phenyl-2-propanol derivatives; *Tetrahedron: Asymmetry*, **2006**, *17*, 2220–2234.
3. Z. Juvancz, V. Kiss, J. Schindler, J. Bálint: Use of achiral derivatization to increase selectivity and reverse the order of elution of enantiomers on chirasil-dex; *Chromatographia*, **2004**, *60*, S161-163.
4. József Bálint, Violetta Kiss, Gabriella Egri, Tamás Kálai, Ádám Demeter, Mária Balog, Elemér Fogassy and Kálmán Hideg: Kinetic resolution of 1-oxyl-3-hydroxymethyl-2,2,5,5-tetramethylpyrrolidine derivatives by lipase-catalyzed enantiomer selective acylation; *Tetrahedron: Asymmetry*, *15*, **2004**, 671-679.
5. Violetta Kiss, Gabriella Egri, József Bálint, Elemér Fogassy: Enantioseparation of secondary alcohols by diastereoisomeric salt formation; *Chirality*, *18*, **2006**, 1–5.

További megjelent publikációk

6. Violetta Kiss and Elemér Fogassy: Resolution of different phenylisopropanol derivatives; PhD Students: 2nd Conference of PhD Students at Faculty of Chemical Engineering, *Periodica Polytechnica Chemical Engineering*, *49/1*, **2004**, 55-56.
7. Tamás Horváth, Violetta Kiss and Elemér Fogassy: Resolution of racemic 1-phenyl-1-propanol; MSc Students: Conference of MSc Students, *Periodica Polytechnica Chemical Engineering*, *47/2*, **2003**, 132-133.

3.3. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó szabadalom

8. József Barkóczy, István Ling, József Bálint, Gabriella Egri, Violetta Kiss, Elemér Fogassy: Pharmaceutical intermediates and a process for the preparation thereof, WO 2006/013399 A1, International publication date: 09. February, **2006**.

3.4. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó posztterek

9. Kiss Violetta, Egri Gabriella, Bálint József: Fenil-izopropanol származékok resolválásának vizsgálata; **2. Doktoráns Konferencia**, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Vegyészmérnöki Kar, 2004. november 24.
10. Kiss Violetta, Dr. Egri Gabriella, Dr. Bálint József, Dr. Fogassy Elemér: 1-Fenil-2-propanol resolválási lehetőségei; **MKE Vegyészkonferencia**, Hajdúszoboszló, 2003. június 26-28.

3.5. Az értekezés témaköréhez nem kapcsolódó publikációk

11. Elemér Fogassy, Mihály Nógrádi, Dávid Kozma, Gabriella Egri, Emese Pálovics, Violetta Kiss: Optical resolution methods; *Org. Biomol. Chem.*, **2006**, 4, 3011-3030.
12. Fogassy Elemér, Schindler József, Kiss Violetta, Pálovics Emese: Kiralítás és a szerves kémia néhány összefüggése; *Magyar Kémiai Folyóirat*, 109-110, **2004**, 64-70.
13. József Bálint, Gabriella Egri, Mátyás Czugler, József Schindler, Violetta Kiss, Zoltán Juvancz and Elemér Fogassy: Resolution of alpha-phenylethylamine by its acidic derivatives; *Tetrahedron: Asymmetry*, 12, **2001**, 1511-1518.